

Ahıska'da Sanayi ve Ticaret

Prof. Dr. Asif HACILI

Coğrafya ve iklim

Ahıska bölgesinin etnografyası ve kültürel özgülüğünü, köy ekonomisini belirleyen başlıca etkenlerden biri tabiat şartları, coğrafya ve iklimdir.

Ahıska-Cavaxet bölgesi, ulu dağlar, sık ormanlar, derin vadiler, yaylalar, bereketli vadiler ve ovalar diyarıdır. Bu tarihî bölge, Mesxetya ve Cavaxet sıradağlarına yaslanmıştır. Yaklaşık 150 km uzanan Mesxetya (veya Ahıska-Acara) sıradağlarının Yukarı Kür (Kobliyan kolu dahil), Posof ve Çoruh akarsu havzalarına kadar ulaşır. Cavaxet dağ zinciri ise yaklaşık 50 km uzunluktadır ve en yüksek zirvesi 3300 metredir. Batıda Cavaxet dağları, Kür vadisiyle Mesxetyadan ayrılır, doğuda ise Borçalı çukuruna varır. Bu başı karlı dağlar, yeşil ormanları, mor menekşeli yaylaları ve sarhoş pınarlarıyla ünlüdür.

Ahıska vadisi nisbeten daha geniş ve açık alanlara sahiptir. Vadi boyunca bir tür teras tipi tarla ve bahçeler, ayrıca yamaç ormanları yaygındır. Bu vadi, deniz seviyesinden 800-1200 m yüksekliktedir. Örüşet, Arsiyan ve Mesxet dağlarının kahverengi orman topraklarında meşe, kayın, ıhlamur, kestane gibi ağaçlar yaygındır. Rakımı 1500 metrenin üzerinde olan sahalarsa akçam (Ahıska ağzında *torux*) ve köknar ormanlarıyla kaplıdır. Daha sonra, 1900-2000 m rakımda (Alp bitkileriyle kaplı) yayla alanları başlar. Yüksek rakıma rağmen, burada daimi kar ve buzullar yoktur; yazın karlar erir ve geniş dağ otlakları ortaya çıkar.

Ahıska bölgesinde ılıman deniz ikliminin etkisi görülür, fakat ormanların da yumuşatıcı etkisi vardır. Yıllık yağış ortalaması 500-650 mm, ocak ayı ortalama hava sıcaklığı eksi 5-6° (kimi zaman eksi 20-26° olur). Ahıska vadisinde yaz sıcak geçer ve sıcaklık ortalaması 20-21° teşkil eder.

Cavaxet bölgesinde daha sert kara iklimi hakimdir; kış çok soğuk, yaz serin geçer. Yılın dört beş ayı ortalama sıcaklık artı 10° üzerinde olur; en sıcak ay ağustosta ise 17° teşkil eder. Kışın ortalama sıcaklık eksi 8° (bazen 25-35°)'dir. Yıllık yağış ortalaması 550-650 mm civarındadır.

Cavaxet arazisi, volkan kökenli genç dağlardan oluşur ve burada volkanik süreçler 15-20 bin yıl

önce sona ermiştir. Dolayısıyla bölgede kimi zaman 8 şiddetinde depremler kaydedilmiştir. 19 Aralık 1899 Ahılkelek depremi oldukça büyük tahribata yol açmıştı. 1700-2000 m rakımlı Cavaxet platosu, büyüleyici çimenler, Alp çayırları, hızlı akımla dikkat çeken çaylar, derin dereler, dağ gölleri, volkanik kayalıklar, karlı zirveler yörenin manzarasını oluşturur. Yılın çoğunda arazi kalın karla kaplı olur. Zirveleri 3000 m üzerinde yüksekliğe sahip bu dağlarda, özellikle Büyük Abul (3304 m) ve Samsar (3285 m) zirvelerinin eteklerinde donmuş lavdan oluşan kayalıklar eşsiz görüntüler oluşturur. Gürcistan'ın en büyük gölleri olan Pervane (rakım 2.074 m, yüzölçümü 37 km², azami derinlik 3,3 m), Sagam (rakım 1998 m, yüzölçümü 5 km², azami derinlik 2,5 m), Hañçala (rakım 1.928 m, yüzölçümü 14,2 km², azami derinlik 40,2 m), Hazapın (rakım 2.113 m, yüzölçümü 26,9 km², azami derinlik 3 m), Madatana (rakım 2074 m, yüzölçümü 8,9 km², azami derinlik 1,2 m) ve öteki göller dikkat çeker. Bu göller alabalık, levrek, sazan ve başka değerli balıklarla zengindir.

Kafkasya'nın tabiat şartlarında Ahıska'da iklim rakım yükseldikçe sertleşir ve bu özellik, hayat tarzını etkilemiştir. Dağlık arazideki zorluklar, sert iklim, uzun kış, buradaki Türk nüfusun mizaç ve karakterini de belirlemiş; köylülere çalışkanlık, dirayet, tutumluluk, manevi sadelik, mertlik, konukseverlik, hoşgörü aşlamıştır. Kuşkusuz hayat şartları ve iklim, Ahıska Türklerinin ekonomi faaliyetlerine, hayat tarzına, tarım geleneklerine, sosyal ve kültürel değerlerine yansımıştır.

Zanaat

Ahıska'da Osmanlı döneminde (1578-1829) değişik zanaatlar gelişmiş, ülkeyi Kafkasya'ya bağlayan bölgenin askeri önemi, ekonomiyi de etkilemiştir.

Eski bir Ahıska fistanı

Eski bir Ahıska heybesi

19. yy ilk çeyreğinde Ahıska şehri oldukça gelişmiş askerî, ekonomik ve kültürel merkezdi. Burada deri işlemeciliği, kuyumculuk ve dikim sanatı hayli yaygındı. Ahıskalı kuyumcuların ürettikleri altın ve gümüş mamuller çok tutuluyordu; kadife ve çuha işlemleri Kafkas genelinde talep görüyordu. Ahıska'nın altın ve gümüş gerdanlıkları (majar), mahmudiyeler (bir tür madalyon), küpeler, gümüş kemerler, katxa (balık şeklinde duvaklar), kamalar oldukça geniş coğrafyada alıcı bulmuştur. Bölge, terzileri, marangozları, demircileriyle ünlüydü. Kemer ustalarının ürünleri piyasada çok tutuluyordu. Mahallî süsler, nakışlar ve simgelerle işlenmiş kemerler, Kafkasyada Osmanlı zanaatının özelliklerini yansıtan yaygın ürünlerdi¹. 19. yy ortalarında Rusya'nın siyasî ve sosyo-ekonomik politikaları sonucunda Ahıska'da geleneksel zanaat alanında önemli değişimler yaşanmıştır. (Unutmamalı ki söz konusu dönemde Türklerin çoğu köylerde oturuyordu, Ahıska bölgesinde şehir ve kazalarda Müslüman nüfus kalmamıştı. Bu yüzden geri kalmışlık büyük bir meseleydi. O.U) Fakat Sovyet dönemine kadar burada zanaat ve geleneksel üretim, modern sanayiye direnmiştir. 19. yy sonlarında modern sanayi ürünleri, bölgedeki geleneksel zanaatı saf dışı bırakmıştı; tüketim alışkanlıkları değişmişti, birçok meslekler ortadan kalmak üzereydi (SMOMPK, 1891, 11. Fasikül, s. 195 - 232).

Giyim kuşam

Ahıska Türklerinin giyim ve kuşamı, zanaatı besleyen önemli bir husustu, ayrıca kültürün bir parçasıydı. Kaynaklar, 19. yüzyılda ve 20. yy başlarında

Ahıska'da giyim kültürünün, geleneksel Türk-Kafkas giyimi tipolojisine dahil olduğunu göstermektedir. Erkekler yakası bağlanan (kaytanlı) gömlek, şalvar, arxalux (aba), kepenek, kürk giyerlerdi. Ayrıca başlık (sarık), fes giyerlerdi ve fesin üzerinden genelde yeşil veya beyaz sarık sararlardı. Çoxa (aba) daha çok koyu mavi veya gri renkli olurdu. Ahıska Türklerinde dar şalvar yaygındı ve gözlemciler, bunu Azerbaycan Türklerinin giyimine benzetiyorlarmış². Türk erkeklerin geleneksel giyim aksesuarlarından biri yelekti (zubun). Yelek çağdaş ceketlerin altından da giyilir.

Kadınlar, bitki motifli nakışlarla işlenmiş al kafftan (elbise), mavi peştamal (önlük) giyer, gümüş kemer veya ipek kuşak (belbağı) kullanırlardı. Kızlar, başlarını şal (tavşal), leçek (sade, nakışsız yazma), poşi, şal vb ile kapatırlardı. Daha yaşlı kadınlar, üstten beyaz ihramla (yerli ağızda ehram) kapanırlardı. Mesxetya-Cavaxetya bölgesinde, ayrıca Acaristan, Kobulet (Çürüksu), Şavşat, Açıkbaş (İmeretya), Kaxetya, Kartli, Gurya (Gürel), Megrelistan gibi eyaletlerde sadece Müslümanlar değil Hıristiyan kadınlar da uzun süre ferace (çadra) kullanmışlardı. Genelde diğer etnografya örneklerinde olduğu gibi Gürcü giysilerinin çoğu, Türklerden alınmıştı. Kaxetya Prensleri ve Aznavurlar (soylular) 'Kızılbaş tarzı' gocuk giyer ve sarık bağlarlardı. İmeretyada Türk kaftanı ve 'Kızılbaş tarzı' Gürcülerin başlıca giysileriydi.³ Ortaçağda Gürcülerin giyim ve kuşamına Türk etkisi özellikle büyüktü ve bu hâl yeni çağda da devam etmiş, zamanımıza kadar ulaşarak Gürcücede izler bırakmıştır.

20. yy başlarında Ahıska'nın yukarı köylerinde erkekler kara satenden kolları yırtmaçlı üst giysi, aba, gocuk giyerlerdi, bayanlarsa genelde geleneksel elbiseler giyerlerdi. 1920'li yıllardan başlayarak Türklerin giyim kuşamında değişmeler görüyoruz. Öncelikle Ahıska, Adıgön ve Azgur'da çizme, külot pantolon, asker caketı ve gömleği, kasket ortaya çıkmıştı. Kadınlar uzun, düz ve ensiz kollu elbise giyerlerdi. Geleneksel süs eşyaları ve takılar yine yaygındı (katxa, majar, mahmudiye madalyonları, pipanur, urubiye, küpe, belbağı vb).

1926'da Ahıska'nın Vale kasabasında dokuma atölyesi kuruldu ve geleneksel yün, ipek ve keçe malzemeye yeni tür yazma kumaşlar, yeni ipek çeşitleri, saten vb mamuller eklendi. 1930'lu yıllardan başlayarak seri imalat yapan fabrika ürünleri yaygınlaşmıştır. Ahıska'da imalathanelerin, atölyelerin, profesyonel ustaların, değişik etnik kökenli zanaatkarların sayısında artış kaydedilmiştir:

Altun yüzük parmak için
Ver Lezgi'ye yapıla,
Bir kat urba bayram için
Ver terziye tikile.

Tabii olarak Ahıskalıların giyim ve kuşamında sosyal ve sınıfsal farklar da vardı. Bu hususlar, folklorde ve halk edebiyatına da yansımıştır:

Şalvari şaldan
Oxcuri kıldan,
Saxının yoldan
Ađa geliyor.

Ahıska Türklerinin giyimiyle ilgili başlıca terim ve kelimeler şunlardır: Kondura, çarux, şarvar, kömlek, arxalux, yelek (zubun), ehram, kaftan, ton, halat (cüppe), etek, kürk, kepenek, ku(r)şax, leçek, peştemal, tuman, dizdon, paşmak, belbağ, şal, katxa, poşi, fes, papax, küpe, majar, pırpıre, mahmudiye, pipanur, urubiya...

Sanayi ve ticaret

Ahıska'da gelişen bir sanayi olduğu söylenebilir. İ. Toradze'nin 1881'de yayımlanmış *Tiflis Guberniyası Ahıska Kazasında Sanayi Durumu Hakkında Notlar* adlı yazısında (SMOMPK, 1881, 1. Fasikül, s. 69-80) Ahıska'da iki tütün tesisi, bir sabun imalathanesi ve sekiz tuğla işletmesi bulunduğunu; nüfusun genelde marangozluk, doğramacılık, duvarcılık, dokumacılık, kuyumculuk, hançer, bıçak ve kılıç ustalığı, çerçilik yaptığını belirtmiş, bölgedeki maden suları hakkında bilgi vermiştir.⁴

1930'lu yıllarda Ahıska'da nişasta işletmesi ve Vale'de dokuma atölyesi açılmıştı. Ahıska, Güneybatı Kafkas'ta önemli ticaret merkeziydi. 1875'te *Ekinçi* gazetesinin haberine göre, Ahıska Güney Kafkasya'da Gümrü, Gori, Gence, Kutais, Guba, Nahçıvan, Suhum ve Erivan'la birlikte ticaret vergileri kapsamında grupta yer alıyordu. Ticaret belgesi, dükkan şahadetnamesi ve diğer belgeler için vergiler hakkında bu bilgi, Azerbaycan ve Gürcistan ticaret merkezleri, ayrıca Ahıska'nın ticarî önemi hakkında fikir verdiği için üzerinde durmakta yarar var:

'Önceki sayımızda ticaret erbabının haklarından bahsettik. Şimdi onların masraflarını ele alalım. Birinci gruptaki tüccar, Rusya'nın her yerinde bir miktar belge harcı öder, fakat 2. ve 3. gruptaki tüccarın ödediği harç aynı değil... Kafkasya bölgesinin Genel Valisi Hazine Vekiliyle görüşerek, kentleri gruplara ayırmış. Tiflis 2. grup, Badkuba (Baku) ve Poti şehirleri 3. grup, Aleksandropol (Gümrü), Ahıska, Gori, Yelizavetpol (Gence), Kutais, Guba, Nahçıvan, Suhum ve Erivan 4., mezkur yerler dışında kalan şehirlerde 5. grupta yer alır.'

Gazetede ki yazıya göre, 4. gruptaki Ahıska'da ticaret belgesi harcı 35, dükkan belgesi harcıysa 10 ruble idi: 'Kent dışından mal getirip seyyar şekilde satmak için ruhsat 15, malı omuzda taşıyarak satmak için ruhsat 6 rubledir. Zanaatkarlık belgesi harcı 2 ruble 50 Kapıktır...' (Ekinçi gazetesi, 1875, 5 ağustos, s. 30-31).

Ahılkelek şehri nüfusu 1910'da 4.303 kişi olup 534 hane teşkil ediyordu. Şehirde 280 müstakil ev, 3 han, 5 dükkan vardı. Kaza genelinde hububat ekimi, hayvancılık, çömlekçilik gelişmişti.⁵

Granat Ansiklopedisinde ise (Moskova, 2. baskı, 4. Cilt, s.334-336) Ahılkelek kazasında 1908 yılı başlarında 87.600 nüfus (6,8 bin kişi şehirli), 1897'de 86.400 kişi (6,6 bin şehirli) oturduğu belirtilir. Okuma yazma bilenlerin oranı köy yerinde % 8,3 iken, şehirlerde % 42,8 oluştıruyordu. Nüfusun % 67,1 kadarı tarımda, % 7,8'i imalat sanayinde, % 3,3'ü ticarete çalışıyordu (Dokumacılık, terzilikle birlikte metal işlemeciliğinin önemi de kaydedilmektedir).

Aynı ansiklopediye göre, 1908 başlarında Ahıska kazasının nüfusu, 79 bin, 1897'de 77.700 olarak gösterilmektedir ve kent nüfusu yaklaşık 17.100 oluştıruyordu. Bu nüfusun % 39,7'si Türk, % 17,7'si Gürcü, (geri kalan nüfusun çoğu Ermeni'ydi-O.U). Köy yerlerinde okuma yazma bilenlerin oranı % 13,3, şehirlerde % 39,7 teşkil ediyordu. Nüfusun %

45,5'i tarımda, % 12,1'i imalat sanayinde ve % 6,5'i ticaretle çalışıyordu.

Ahıska şehir nüfusu 18.836 olup burada ayakta- bı imalathanesi, gümüş işleme atölyesi bulunuyordu. Ahıska'nın, Transkafkasya'da en büyük meyvecilik bölgesi olduğu kaydedilmektedir. *Russkaya Ensiklopediya* ansiklopedisindeki verilere göre, 1908'de Azgur'da 3.570, Aspınzada 1.803. Ahıska'da 20.780 nüfus kaydedilmiştir. Ahıska şehri, bölgenin önemli yönetim, ticaret ve üretim merkeziydi.

Tabii kaynaklar bakımından zengin olan Ahıska, çağımızda da önemini korumuştur (Ne yazık ki Türk Müslüman nüfusun sürülmesi sonucunda bölge sosyo-ekonomik önemini kaybetmiş, geri kalmış ve burası taşraya dönüşmüştür. O.U). 1946'da Vale çevresindeki linyit kömürü yataklarında üretime başlandı. Halen buradaki 5 maden tüneline üretim sürdürülmektedir. Ahıska'dan 10 km mesafedeki Kisetip köyünde 1400-1700 m rakımlı sahada elektroteknik, petrokimya ve gıda sanayinde kullanılan diatomit (infüzif toprak) yatakları var. Şurdo köyü yakınında Avrupa'nın en zengin akik yatağı bulunmaktadır ve burada 1953'ten itibaren üretim yapılmaktadır. Ahıska bölgesinin şifalı maden suları oldukça ünlüdür. Özellikle de eşsiz ve büyüklü iklimiy- le ünlü olan Abastuban kaplıcalarının kükürtlü ve klorlu suları, birçok hastalığın (kas, eklem ve kemik sistemi, cilt, jinekoloji vb hastalıklar) tedavisinde etkilidir.

Buradaki üç ana su kaynağının debisi yaklaşık 1 milyon litredir. Rivayete göre, Büyük İskender burada şifalı sudan içmiştir. Zaten Abastuban adı, burada yazlık kuran Savafi Abbas Şah'la ilgilidir. Çar II. Nikola ve İ.V. Stalin de burada dinlenmişlerdir.* ■

* Bu makale, Orhan Uravelli tarafından Azerbaycan Türkçesinden aktarılmıştır.

- 1 (Bak. İ.İ. Meşaninov, Transkafkasya Kemer Simgeleri. // SMOMPK-Kafkas Yöreleri ve Aşiretlerini Araştırma Kaynakları Dergisi, 1915, 44. Fasikül, s. 195-232)
- 2 (Bak: A.D. Андроников. Описание 3-го, Урavelьского полицейского участка Ахалцихского уезда Тифлисской губернии//ЗКОРГО, Тифлис, 1894; к. XVI, с. 90-91; С. Макалатийа. Месхет-Джаваheti. Тбилиси, 1938, с. 89-91: A.D. Andronikov. Tiflis Vilayeti Ahıska Kazası Uravel 3. Polis Sahası Tasvirii//ZKORGO-Rusya Coğrafyacılar Birliği Kafkas Şubesi Araştırmaları, Tiflis, 1894, с. XVI, s. 90-91; S. Makalatiya. Mesxetya-Cavaxetya, Tiflis, 1938, с. 89-91)
- 3 (Bak: Н.Г.Волкова. Статейные списки русских посольств XVI-XVII вв. как этнографический источник // Кавказский этнографический сборник, VI, М., 1976-N.G Volkova. Etnografya Kaynakları Olarak 16.-17. yy Rus Sefaretleri Rapor

Maddeleri//Kavkazskiy Etnografiçeskiy Sbornik, s. 279-281).

- 4 (Ek olarak bak: V. Ivanov. Tiflis Guberniyası Ahıska Şehri.// SMOMPK, 1889, 7. fasikül, s. 164-217; S. Gulihambarov. Ahıska Şehri//SMOMPK, 1891, 11. fasikül, s. 210-216; Bu kaynakların bazılarında Ermeni ve Gürcü taraftarı değerlendirmeler açıkça görülmektedir; fakat bunlarda şehrin ekonomisi, zanaat ve ticareti üzerine kayda değer bilgiler bulunmaktadır.)
- 5 (Brokgauz-Yefron Ansiklopedisi, 1890, Sankt-Peterburg, c. 2, s. 526)

Prof. Dr. Asif HACILI

1960 yılında Gürcistan'ın Borçalı bölgesinde Sarvan (bugün Marnaul) şehrinde dünyaya geldi. Orta tahsilini Baküde tamamladı. 1982 yılında Bakü Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesinden mezun oldu. Master ve doktorasını burada tamamladı.

Hacılı, Rusya, Ukrayna, Türkiye, Bulgaristan Özbekistan, Tacikistan, Gürcistan vs. gibi ülkelerde ilmi kongre ve konferanslara iştirak etti. AMEA-Nizamî Adına Edebiyat Enstitüsü Üyesi, Bakü Slavyan Üniversitesi Öğretim Üyesi ve Azerbaycan Yazıcılar Birliği Üyesidir.

Prof. Hacılı'nın birçok makalesinden başka basılmış eserleri şunlardır:

1. Epik An'ane ve Muasır Bedii Nesir(1984)
2. Garibem Bu Vatanda/Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti (1992).
3. Muasır Nesirde Mifologizm ve Folklorizm (1993)
4. Muasır Nesrin Poetikası-Mifoloji ve Folklor Genезisi Meseleleri (1997).
5. Ahıska Türk Folkloru (1998)
6. Bayatı Poetikası (2000).
7. Mifoloji Tefekkür Felsefesi (2002)
8. Rus Nesri: XX. Asrın İkinci Yarısı-Mifopoetik Tefsir Tecrübesi (2003).

